

УДК 316.614:373.2

О. А. Алєко,
аспірант
(Донбаський державний
педагогічний університет)

РОЛЬ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ У ФОРМУВАННІ ПЕРВИННОГО СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ДИТИНИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі оновлення дошкільної освіти особлива увага акцентується на вихованні соціально зрілої, успішної та впевненої особистості, яка має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві. Кардинальні, серйозні трансформації, що відбуваються в ньому, зумовлюють необхідність урахування їх впливу на процес соціалізації особистості дошкільника; особливої актуальності нині набуває дослідження процесу соціального становлення та формування соціального досвіду дитини.

Останнім часом в Україні підвищується увага до проблем дітей дошкільного віку та провідного інституту соціалізації особистості – дошкільного навчального закладу. Про це свідчить поява нових нормативно-правових документів: Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, Національної програми виховання дітей і учнівської молоді в Україні, законів “Про освіту” та “Про дошкільну освіту”, оновленого Базового компоненту дошкільної освіти. Питання щодо ролі дошкільного навчального закладу у формуванні первинного соціального досвіду дитини набуває особливої значущості.

Аналіз досліджень і публікацій. Сьогодні спостерігається посилення уваги вчених до осмислення, правильного формулювання і розв’язання педагогічних проблем, що безпосередньо стосуються соціалізації, соціального становлення дітей і молоді. Ці питання порушено у працях

І. Беха, Н. Голованової, І. Зверєвої, І. Єрмакова, А. Капської, Л. Коваль, Н. Лавриченко, Г. Лактіонової, Л. Мардахаєва, В. Москаленко, А. Мудрика, Н. Ничкало, В. Оржеховської, С. Савченко, С. Харченка, С. Хлебик та інших.

Поняття “соціалізація” в теорію і практику дошкільної освіти увійшло порівняно недавно. Науковці (Л. Артемова, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, Н. Кирста, Л. Кононко, Т. Кравченко, С. Курінна, В. Кузь, Н. Лисенко, Т. Поніманська, І. Рогальська (Печенко) та ін.) визначають соціалізацію як набуття дошкільниками соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього; засвоєння дитиною цінностей, норм поведінки; процес її включення в соціальне середовище, активної власної діяльності та спілкування [2; 4]. Основою соціалізації є соціальний досвід дитини, засвоюючи який, вона здійснює саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною.

Зміцнення статусу дитинства в суспільстві, вивчення процесів залучення дітей до соціального життя, необхідність забезпечення їхнього активного пристосування до нових для них соціальних умов життєдіяльності, набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціуму, ускладнення сучасних вимог суспільства до функціонування соціальних інституцій, які повинні не лише готувати дитину до дорослого життя, а й формувати її як повноцінну особистість, суб’єкт соціалізації та власної життєтворчості – це далеко не повний перелік чинників, що актуалізують проблему соціалізації дітей дошкільного віку в останні десятиріччя [2].

Метою статті є обґрунтування значущості та визначальної ролі дошкільного навчального закладу у формуванні первинного соціального досвіду дітей дошкільного віку.

Велика когорта вчених визначають дошкільний вік самотнім і неповторним періодом у житті кожної особистості (І. Бех, А. Богуш, Г. Беленька, О. Богініч, Р. Буре, Н. Гавриш, Н. Захарова, О. Кононко, В. Кремень, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Курінна, Г. Люблінська,

М. Машовець, І. Рогальська, Т. Піроженко, Н. Побірченко, Т. Поніманська, О. Савченко, А. Шевчук, Л. Якименко та ін.).

Ми повністю погоджуємось з думкою дослідниці Н. Захарової, яка визначає дошкільну освіту першою ланкою системи неперервної освіти, що поряд із сімейним вихованням закладає основи соціокультурного становлення особистості. Н. Захарова доводить, що набуття індивідом якостей, необхідних для життєдіяльності, активне засвоєння та відтворення соціального досвіду суспільства окреслюють концептуальні координати діяльності дошкільного закладу: стати “інститутом соціалізації”, призначення якого – забезпечення фізичної, психологічної й соціальної компетентності дитини, можливості адаптації до унормованого існування серед людей, формування ціннісного ставлення до світу, навчання особистісному існуванню, озброєння елементарною наукою і мистецтвом життя. Період дошкільного дитинства є фундаментальним у процесі соціального становлення особистості. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних соціально-психологічних механізмів соціалізації на цьому віковому етапі, залежить успіх соціалізаційного процесу не тільки в період навчання у школі, але й у життєвому самовизначенні особистості [3, с.7-8].

Раніше батьки та педагоги сприймали дошкільний заклад як інституцію, відповідальну тільки за здоров'я дитини та її підготовку до школи. Сьогодні ж однією з основних його функцій є соціалізація особистості. Ми погоджуємось з думкою О. Кононко та Л. Якименко, що цьому питанню у виховній діяльності дошкільного закладу приділяється менше уваги, ніж потрібно. Як наслідок – недостатня поінформованість батьків та педагогів про статус дитини в групі однолітків, причини такого стану, його значущість для емоційного благополуччя, методи та прийоми успішної соціалізації дошкільників. Для того, щоб це змінити, слід зрозуміти, що соціалізація дошкільника – важлива і складна проблема, яка прирівнюється до його розумового розвитку [5, с.91].

Разом з провідними дослідниками ми вважаємо, що сучасний

дошкільний заклад повинен стати місцем, де дитина отримає можливість широкого соціально-практичного самостійного контакту з найбільш значущими та близькими для її розвитку сферами життя. Ми приєднуємось до думки Т. Поніманської, яка зазначає, що до головних принципів організації освітньо-виховної роботи слід віднести: єдність формування в дітей уявлень про соціальну дійсність як частину навколишнього світу, що відображає діяльність і взаємини людей; виховання усвідомленого бажання брати участь у житті людей, що їх оточують, емоціогенність як необхідну умову засвоєння дітьми соціального досвіду; достовірність та педагогічну доцільність у відборі знань про людей; комплексність застосування різних видів діяльності дітей у формуванні активного ставлення до світу людей; використання прикладу дорослого як носія знань, норм, цінностей [6, с. 15].

Ми повністю підтримуємо думку дослідниці Н. Голованової, яка у своєму дослідженні звертає увагу на те, що в дитячому середовищі, особливо у великих містах, активно виявляється соціальна нерівність: велика різниця у статусах сімей, різний економічний стан. Найважливішим засобом соціального захисту дітей, вирівнюючи їх можливості для соціального старту може стати колектив [1, 236]. У нашому випадку – це колектив дошкільного закладу, дошкільної групи дитячого садка.

Сучасні науковці одностайні в думці, що парадигма особистісно орієнтованої освіти задає нові атрибути педагогічного мислення: на перший план постає особистісна сторона діяльності дитини, її соціальний досвід, переживання як засіб існування особистісного досвіду. Педагогічна взаємодія з дитиною в умовах особистісно орієнтованої освіти потребує прийняття дитини як співучасника педагогічного процесу, суб'єкта спілкування та діяльності. Педагогічно організовані обставини та відношення, що “запускають” соціальні дії дітей, прагнення пристосовуватись і змінюватись, пошук рішень, пов'язаних із особистісним життєвим сенсом, дослідниця Н. Голованова називає ситуаціями соціального досвіду [1, с. 237]. Особливістю ситуації соціального досвіду в дітей дошкільного віку є те, що

емоційні переживання випереджають осмислення соціального впливу. Діти в спілкуванні з вихователями ще знаходяться у серйозній залежності від їх оцінок та авторитету. Дитячий соціальний досвід – це завжди образ реально пережитої ситуації.

Цінними в контексті нашого дослідження є розробки науковця Н. Голованової стосовно типів ситуацій соціального досвіду. Ми приєднуємось до думки дослідниці стосовно того, що сприйняття соціального світу дітьми організується вихователем у двох типах ситуацій соціального досвіду.

Перший тип – ситуації звертання до соціального досвіду, який вже є в дитини, актуалізація цього досвіду, його рефлексивний аналіз. Проаналізуємо їх:

“Ситуація рольової дії”. Педагогічний механізм цих ситуацій полягає в тому, що вихователь організує імітаційно-ігрову дію дітей, у якій обов’язково виявиться не тільки певний обсяг їх соціального досвіду, але й вільна соціальна творчість.

“Ситуації переживання і осмислення відношень людей”. Ця ситуація може бути побудована у формі розмови з елементами дискусії. Темі пропонуються найрізноманітніші, наприклад: “Чи можна так жити, щоб не сваритися?”, “Які люди вам подобаються і чому?”, “Чим би ти бажав бути подібним до своїх батьків?” Всі діти мають можливість висловити свою думку із запропонованої теми.

“Ситуації переживання й осмислення відношення до себе”. Ця ситуація соціального досвіду може бути організована у вигляді гри “Якщо б я був”. Діти по черзі розповідають, як вони уявляють себе у вигаданій ситуації: “Якщо б я був (квіткою, птахом, твариною, книжкою...), то таким (такою), я б....”. Перебивати, виражати недовіру та тим паче критикувати доповідача забороняється. У цій грі дуже важливий високий “градус” гуманізації відношень дітей, переживання себе як гідної людини.

Другий тип ситуацій соціального досвіду будується навколо особистого

вибору дитини: від неї вимагається пояснити свій вибір словами, стати ініціатором ігрової взаємодії чи продемонструвати особисту відповідальність у прийнятті рішення.

“Вербальна ситуація вибору”. Вихователь використовує казковий сюжет чи нагадує сюжет знайомої дітям картини і пропонує висловити свої припущення про те, як би вони вчинили на місці героя казки чи картини.

“Ігрова ситуація вибору”. Вихователь читає чи розповідає невеличке оповідання чи казку (підійдуть оповідання М. Носова, В. Драгунського та ін.) і пропонує дітям розіграти сценку, в якій хтось із дітей по-іншому презентував би дії персонажа, якщо був би на його місці.

“Реальні ситуації самовизначення в соціумі”. Ситуації самовизначення можуть виникати природно, а вихователь тільки використовує ці обставини. Обираючи рішення в ситуаціях самовизначення, дитина повинна подумки “переглянути” свій минулий досвід, пригадати, як раніше вчиняла в подібних випадках і які були наслідки. Ситуації самовизначення в соціумі передбачають вибір між своїми особистими інтересами й інтересами інших людей: однолітків чи дорослих.

Ми погоджуємось із твердженням дослідниці Н. Голованової стосовно того, що взаємодія вихователя і дитини в ситуації соціального досвіду є спільним конструюванням певного семантичного простору, яке викликає до життя прояв “самості” дитини. У ситуації соціального досвіду безумовно простежуються дві лінії взаємодії: перша лінія – між вихователем і вихованцями, друга – між дитиною і соціальними умовами життя [там же].

Зі вступом до дошкільного закладу в мікросередовищі дитини з’являється важливий дорослий – вихователь. Від спілкування з ним, його поведінки значним чином залежить ефективність соціалізації дитини в дошкільному закладі. Багато дослідників відзначають, що в дошкільному дитинстві виховувати дитину повинні педагоги, власний рівень розвитку особистості яких достатньо високий, адже “особистість формує особистість” (О. Смирнова, О. Кравцова та ін.).

Безумовно, що в роки дошкільного дитинства роль дорослого в соціалізації особистості дитини залишається провідною: дитина орієнтується на дорослого, на його оцінки, знання, вчинки. Водночас, процес входження дитини в організоване людське суспільство не може обмежуватися лише тим соціальним досвідом, якого вона набуває у взаємодії з дорослими людьми. Важливою умовою соціального розвитку особистості протягом дошкільного періоду дитинства є присутність інших дітей, які задовольняють найважливіші дитячі потреби в спільній діяльності, спілкуванні, емоційному контакті.

Досліджуючи становлення і розвиток соціального досвіду дитини, професор О. Кононко акцентувала увагу на провідній ролі вихователів дошкільних навчальних закладів у цьому процесі. Ми погоджуємось з цією позицією і вважаємо за доречне звернутись до рекомендацій, розроблених О. Кононко, які сприятимуть становленню в дошкільника соціального досвіду самовизначення.

1. *Надавати дошкільникові право на власний вибір* – місця, часу, змісту занять, їхньої складності, тривалості діяльності, товаришів по іграх, сусідів за столом тощо. Саме на організацію різноманітних варіантів вибору і має спрямовуватися педагогічна творчість вихователя. Варто підтримувати (хоча б періодично) намагання дитини обрати той вид діяльності, в якому вона найбільш успішна.

2. *Спонукаати дитину до творчої діяльності.* Це позитивно позначиться на змісті соціального досвіду малюка. Важливо час від часу пропонувати дошкільникові для розв'язання нескладні проблемні ситуації, які вимагатимуть створення оригінального продукту, творчого пошуку, дослідження, експериментування, раціоналізаторства, знаходження суперечностей, уміння бачити нове в знайомому та знайоме в новому, аналізувати й робити самостійні висновки, перетворювати, робити припущення, ставити запитання собі самому (а не лише вправлятимуть в автоматичному використанні відомих правил і способів дій).

3. *Розвивати елементи рефлексивної свідомості.* Доцільно підтримувати в старшого дошкільника намагання оперувати висловами: “Я зрозумів, що...”, “Я думаю, якщо б..., то ...”, “Я вважаю, що ...”. З цією метою педагогові варто в ході обговорення нового матеріалу частіше самому використовувати такі форми висловлювань. Рефлексивні навички вироблятимуться краще, коли вихователь застосовуватиме різноманітні прийоми, що стимулюють розвиток рефлексивних потреб, зокрема це асоціації: “Якби я був...”, “Знайди аналогію”, “Назви своїми словами”, “Передай свої враження”; рольові ігри, наприклад, “Інтерв’ю зі знаменитістю”, “Прес-конференція”, “Обмін думками” тощо.

4. *Орієнтувати дитину на позицію “бути собою”.* Слід пояснити малюкам, що довірчі взаємини з близькими людьми, які їх оточують, вимагають уміння поводитися природно, щиро, не приховувати своїх почуттів і думок, висловлюватися правдиво, не хитрувати, не намагатися “вдягти на себе маску іншої людини”. Реалізації прагнення дитини “бути самою собою” сприятимуть позитивні оцінки педагогами і батьками її природних проявів, заохочення до щирості. Тут стануть у пригоді різноманітні ігри та вправи, зокрема, “Я знайомий і незнайомий”, “Я справжній і удаваний” тощо.

5. *Використовувати позитивні оцінки як одиницю соціальної взаємодії.* Малюкові вкрай важливо бути визнаним дорослими, відчувати їхню прихильність, увагу, любов, повагу. Це не означає покрокове оцінювання, захвалювання, авансовані оцінки. Навпаки, зловживання оцінними судженнями (навіть позитивними) може стати “ведмежою послугою”, оскільки привчить дитину очікувати схвалення за кожную дію, перетворить звичну й бажану оцінку дорослого на основний мотив будь-якої діяльності. У такому разі дошкільник докладатиме зусиль не заради самої справи чи відчуття власної гідності, а лише заради оцінки дорослого. Реальною похвалою є лагідне звернення до малюка, звертання на доросле або, навпаки, на “домашнє” пестливе ім’я, відмова від формального звертання за

прізвищем та від зловживання узагальненими зверненнями типу “діти”. Виразним і значущим для п’яти-шестирічної дитини є вираз обличчя вихователя: усмішка засвідчує щире зацікавлення і радість; похмурість, насупленість свідчать про роздратованість, злість, напруження, незадоволення малюком [4, с. 67-70].

Дослідниця О. Кононко впевнено переконує, і ми щиро погоджуємось з нею, що “дошкільник – здібний наслідувач науки дорослих, тому ми відповідальні не лише за свої вчинки, а й за слова, тональність голосу, погляди, жести. Нагадуємо: малюка виховують як соціальну істоту наші звички, система цінностей та переваг, спосіб життя. Отже, найважливішим чинником гармонійної соціалізації дошкільника є не стільки наші правильні настанови і повчання, скільки реальні вибори, які ми повсякчас здійснюємо в соціальному життєвому просторі” [4, с. 70].

Ураховуючи зазначене вище, ми дійшли висновку, що роль дошкільного навчального закладу є визначальною у формуванні в дошкільників соціального досвіду як необхідного чинника успішної соціалізації. Ми повністю переконані в тому, що тільки взаємодія двох провідних соціальних інституцій – родини та дошкільного закладу – сприятиме ефективній соціалізації дітей дошкільного віку.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження ми вбачаємо в розробці моделі взаємодії дошкільного навчального закладу та родини щодо формування в дошкільників соціального досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272с.
2. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: [монографія] / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.]; наук. ред. А.М. Богуш; за заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ, 2006. – 368 с.

3. Захарова Н.М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору : монографія / Н.М. Захарова. – Донецьк : вид-во “Ноулідж”, 2010. – 216 с.

4. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку “Я у Світі” / О.Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208с.

5. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” /О. Л. Кононко, З.П. Плохій, А.М. Гончаренко [та ін.]. – К. : Світич, 2009. – 208 с.

6. Поніманська Т.І. Формування соціальної компетентності дитини /Т. І. Поніманська // Нова педагогічна думка. – 1998. – №2. – С. 14-19.